

Farkas Judit Antónia

Ronald Searle és Kaye Webb illusztrált riportázsának magyar menekültjei (1959)¹

Mindmáig kevés megindítóbb és hitelesebb vizuális tényfeltáró mű született a menekülő egyének magárahagyatottságáról és a hontalanság tragikumáról a Ronald Searle szuggesztív grafikáiból és Kaye Webb kísérőszövegéből összeállított illusztrált riportáznál. Auguste R. Lindt, az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosa (United Nations High Commissioner for Refugees: UNHCR) 1959-ben kérte fel Ronald Searle-t, az egyik legismertebb brit grafikusművészt, hogy újságíró, szerkesztő feleségével közösen vegyenek részt az ENSZ nagyszabású, nemzetközi menekültsegélyezést népszerűsítő pénzgyűjtő kampányának, a Menekültek Világévének (World Refugee Year, WRY) brit programjaiban: látogassák meg az európai menekülttáborokat, és készítsenek egy részletes beszámolót a látottakról, amit publikálnak.²

A riportázs a különféle osztrák, olasz és görög menekültszálláshelyeken élő, túlnyomórészt a vasfüggöny keleti felének országaiból származó hontalanok életén keresztül enged betekintést az 1945 utáni mintegy másfél évtized európai menekültproblémájába.³ A hontalanság és a tábori élet kiszolgáltatottságát a menekültek tragikus sorsán és személyes történeteinek keresztül mutatja be. Olyan egyének, családok – többségük névvel szerepel – életével, gondolataival és érzelmeivel ismerteti meg az olvasót, akik a tudósítás nélkül nagy valószínűséggel örök névtelenségre lettek volna

1. A jelen tanulmány egy korábbi írásom (Farkas, 2018) jelentősen bővített és átdolgozott változata.

2. Auguste Rudolf Lindt (1905–2000) svájci származású ügyvéd és diplomata, 1956–1960 között az ENSZ menekültügyi főbiztosa. Ronald Searle (1920–2011), az egyik legsokoldalúbb és legtehetségesebb 20. századi brit rajzolóművész könyvek, képes magazinok és újságok részére készített bravúros illusztrációival, satirikus rajzaival, karikatúráival és riportrajaival szerzett hírnevet. Hazájában a *St Trinian's* című rajzszorozatával vált széles körben ismertté. (Davies, 2003.) Kaye Webb (1914–1996) újságíró, gyermeklap- és gyermekkönyv-szerkesztő, nagy szerepe volt abban, hogy a Puffin Books sikeressé vált. (Eccleshare, 1996.) Webb kéziratos hagyatéka, amely a Seven Stories–The National Centre for Children's Books gyűjteményében (Seven Stories Collection) található Nagy-Britanniában, tartalmazza az illusztrált riportázs keletkezésével és fogadtatásával kapcsolatos dokumentumokat is: KW/06/02. A Menekültek Világévéhez lásd Gatrell, 2011. Gatrell könyvében röviden a riportázsra is kitér: uo. 190–197. Tanulmányomnak a kampányra vonatkozó részében a brit történész kutatásaira támaszkodom. Ezúton köszönöm Szabóné Sárgai Hajnalka, Kristopher McKie, Helen Walasek és Matt Jones kutatásomhoz nyújtott segítségét, Searle örököseinek pedig azt, hogy hozzájárultak a rajzok közzeléséhez.

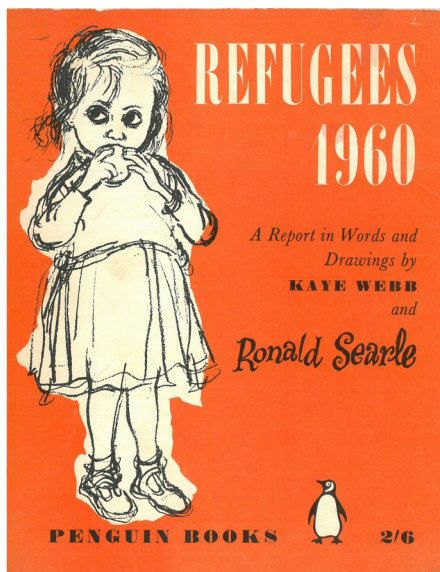
3. A riportázs legteljesebb, könyv alakban megjelent változata: Webb–Searle, 1960b.

kárhozható, megfélemezett volna róluk a történelem. Az évtizedek során feledésbe merült és Magyarországon máig ismeretlen riportázs bemutatását az teszi különösen indokolttá hatvan évvel keletkezését és megjelenését követően, hogy annak magyar vonatkozásai is vannak. A szerzők az osztrák táborokban magyar menekültekkel is találkoztak, róluk is készültek rajzok, és az ő történeteikről is beszámoltak. Az alábbiakban Ronald Searle és Kaye Webb úttörő vállalkozása megszületésének előzményeit és körülményeit, majd a riportázsban szereplő magyarokat mutatom be, akik közül az egyik családot sikerült megtalálnom. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dokumentumok, interjúk és egyéb források segítségével az ő egyéni életútjukat rekonstruálom.

Menekültek Világéve (1959–1960)

Az 1940–1950-es években Európa történetében a második világháború előzményei, eseményei és következményei, valamint a szovjet érdekszféra országaiban kialakuló kommunista diktatúrák miatt példátlan méretű népességmozgások zajlottak le kelet-ről nyugati irányba. Emberek milliói menekültek el, vagy mozdították el őket kényszerrel lakóhelyükről a náci és kommunista üldözés, háborús események, kiutasítás,

kitelepítés, lakosságcsere vagy a határok átrendezése miatt. A Szovjetunióból, a balti, közép- és dél-európai országokból érkezett menekültek ellátása elsősorban a menedéket nyújtó és első állomáshelyül szolgáló országoknak, Ausztriának, Németországnak, Olaszországnak és Görögországnak jelentett súlyos problémát. A keleti és nyugati blokk közötti hidegháborús szembenállás erősödésével, az Európát kettéválasztó és a szovjet érdekszféra országait hermetikusan elzáró vasfüggöny létrejöttével egyre fontosabb politikai vetülete lett a menekültkérdésnek. A menekültek folyamatos érkezése és az évek óta megoldásra váró problémák kezelése miatt világossá vált, hogy a korábnál hatékonyabb nemzetközi fellépésre és beavatkozásra van szükség a humanitárius segélyezés terén. Ez is szerepet játszott abban, hogy az ENSZ 1951. január elseji hatállyal létrehozta a

1. kép. A könyv alakban megjelent riportázs borítója. Webb–Searle, 1960b

Menekültügyi Főbiztos hivatalát (Office of the UNHCR), azzal céllal, hogy tartós megoldást találjanak a második világháború utáni európai menekültek problémáira: képviseljék érdekeiket, és támogatást nyújtsanak részükre. Az 1951-es genfi Menekültügyi Konvenció létrejöttével lefektették a menekültek jogállását is. Az eredetileg

három évre alakult genfi székhelyű ENSZ-intézmény az 1956-os forradalom leverését követő magyar menekültkrízis kezelésére is felhatalmazást kapott. A mintegy 200 ezer, hazáját elhagyó magyar nyugati országokba történő letelepedésének összességében zökkenőmentes és gyors megszervezése, amiben a menekültügyi főbiztosságnak is elévülhetetlen érdemei voltak, új lendületet adott a nemzetközi menekültsegélyezésnek.⁴ Ezt a kedvező helyzetet használta ki az a négy brit konzervatív párti fiatal újságíró és politikus, név szerint Timothy Raison, Christopher Chataway, Trevor Philpott és Colin Jones, akiktől a Menekültek Világéve ötlete származott. Többségük számára meghatározó tapasztalatot jelentett, hogy maguk is szemtanúi lehettek a világ különböző részein kialakuló menekültválságoknak, köztük a Magyarország elleni szovjet agresszió következményeinek. Az 1956-os menekültválságot övező sikeres nemzetközi összefogás ellenére számos akut probléma és válság maradt megoldatlan, ráadásul időközben új menekültkrízisek is kialakultak a világban, amelyekről a közvélemény keveset tudott. „A világ menekültjeinek megmentését” célul kitűző kampány kezdeményezőinek az volt az elgondolásuk, hogy úgy lehet a leghatékonyabban az emberek figyelmét felkelteni, együttérzését kiváltani, és támogatását megnyerni, ha megismertetik velük a hontalanok életkörülményeit és problémáit. A kampány ötlete rövid időn belül a legfelsőbb brit politikai körökben, majd az ENSZ közgyűlésében is támogatásra talált.⁵

Az ENSZ főtitkárának és a menekültügyi főbiztosnak a koordinálásával zajló, 1959. júniusban kezdődő és egy éven át tartó Menekültek Világéve nemzetközi humanitárius kampányban közel 100 tagállam vett részt. A menekültek hazatérése mellett kardoskodó szovjet blokk országai politikai megfontolásból távol maradtak a kezdeményezéstől. Az volt a nagyszabású kampány célkitűzése, hogy különféle rendezvények, programok, kiállítások, rádió- és televízió-műsorok, filmek, képzőművészeti alkotások, publikációk, konferenciák és jótékonyági események segítségével – a közélet és kultúra ismert szereplőit is megnyerve az ügynek – világszerte felhívják az emberek figyelmét a menekültek problémáira, és a kormányok, önkéntes szervezetek, valamint a közvélemény közös fellépésével és összefogásával pénzdományokat gyűjtsenek megsegítésükre. A pénzt olyan programokra kívánták fordítani, amelyek-

4. Gatrell, 2011: 14–25, 47–57. Jó néhány hazai szakmunka foglalkozott a második világháború utáni mintegy másfél évtized európai menekültproblémájának különféle magyar vonatkozásaival és ennek részeként az ENSZ és a menekültügyi főbiztosság tevékenységével az 1956-os magyar menekültválsággal összefüggésben. Közülük néhány példa: Erdős 2011; 2012; Kecskés, 2010; 2012; 2016; Murber, 2016; Puskás, 1996; Soós, 1999; Sunjic, 2006. A menekültévre röviden kitérnek: Murber, 2016: 154–156.; Kecskés, 2017: 481.

5. Raison az osztrák–magyar határnál szembesült a magyar menekülthelyzettel, Chatawaynek és Philpottnak pedig Magyarországra is sikerült eljutnia 1956 őszén. Chataway a BBC Panorama című műsora, Philpott pedig a *Picture Post* című képes hetilap részére készített tudósítást a magyar forradalomról. Utóbbi a népszerű brit magazin fotókkal gazdagon illusztrált különszámának a szerkesztésében is részt vett, amelynek bevételét a magyar menekültek megsegítésére ajánlották fel. *Cry Hungary*, 1956. [november] 3, 5.; Philpott, 1960: 17, 25–26.; Black, 1992: 57.; Gatrell, 2011: 10–14, 77–81. Az ENSZ közgyűlése 1958. december 5-én a tagállamok 59 igen, 2 nem és 7 tartózkodó szavazatával fogadta el a 1285 (XIII) határozatot. YUN, 1959: 240–241.

kel elő lehet mozdítani a menekültek önkéntes hazatérését, letelepedését egy harmadik országban, vagy helyi integrációját. Négy menekültcsoport: a régóta európai táborokban élők, a palesztinok, a Hongkongban élő kínaiak és az évtizedek óta Kínában élő cári emigránsok helyzetének tartós rendezésére kiemelt hangsúlyt kívántak fektetni. A kampányban részt vevő országok közül többen, így a britek is, létrehozták saját nemzeti bizottságukat, hogy azokra a problémákra, kezdeményezésekre fókuszáljanak, amelyeket különösen fontosnak tartanak.⁶

A riportázs létrejötte és publikálása

A Menekültek Világéve brit bizottsága az illusztrált riportázzsal az európai menekülttáborok mielőbbi felszámolásának és az évek óta ott vegetáló, gazdasági vagy szociális szempontból hátrányos helyzetű emberek megsegítésének szükségességére kívánta felhívni a közvélemény figyelmét.⁷ Amellett, hogy Ronald Searle volt a riportrajz műfajának az egyik legtehetségesebb képviselője, folytatásos szatirikus képregénye, a bentlakásos leányiskolát kiparodizáló *St Trinian's* hatalmas népszerűsége miatt valóságos sztárkultusz övezte Nagy-Britanniában, ezért a kampány brit szervezői joggal gondolták, hogy az illusztrált tudósítás, amelynek elkészítésére a grafikust felkérték, széles körben ismertté válik, sokakat megérint és adakozásra készítet.⁸ Kevesen tudtak volna Searle-nél jobban azonosulni és hitelesebben ábrázolni azt a reményvesztettséget és magárahagyatottságot, amit egy huzamosabb ideje táborban élő menekült érezhet. A rajzolóművész a második világháború alatt évekig japán hadifogságban és kényszermunka-táborban raboskodott, így saját bőrén tapasztalta meg a menekültekénél jelentősen traumatikusabb élménnyel járó tábori élet kiszolgáltatottságát és megaláztatásait. Szörnyű megpróbáltatásokkal járó életük legapróbb részleteiről a helyszínen rajzokat készített, hogy dokumentálja azokat a borzalmakat, amelyeken fogolytársaikkal együtt keresztülmentek. Sziámban készült megrázó grafikáit több ízben kiállították és könyv alakban is megjelentették. Mint arra Russel Davies Searle-ről írott életrajzában rámutatott, a grafikust ugyanakkor már a második világháború kitörése előtt megérintette a menekültek sorsa. Részese lehetett annak az élménynek, amikor a spanyol polgárháború elől menekülő baszk gyerekek megérkeztek városukba, Cambridge-be. Még közvetlenebb tapasztalatot jelentett a házuk egyik szobáját bérlő, osztrák származású biológus, fizikus és filozófus Gabriele Rabellel (1880–1963) való kapcsolata, aki a zsidóüldözés miatt keresett menedéket Angliában. Searle élete egyik első, országos napilapban közölt grafikáját is egy menekülttről szóló novellához készítette, amelyet Rabelről mintázott. De hosszúra nyúlt, kényszerű távol-keleti tartózkodása során is több ízben készített rajzokat hontalanokról. Az sem volt elhanyagolható szempont, hogy Searle a negyvenes évek végén

6. YUN, 1960: 222–225.; WRY 1959–1960, 1959; Gatrell, 2011: 81–90, 141–210.

7. Webb–Searle, 1960b: 3–5, 46–48.

8. Gatrell, 2011: 190.

járt Jugoszláviában, Csehszlovákiában és Lengyelországban, hogy rajzokat készítsen. Miután az ott élő emberek életkörülményeibe és kultúrájába is betekintést nyert, vélhetően jobban át tudta érezni a kelet-európai menekültek helyzetét is.⁹

Searle-ék néhány hetesre tervezett körútjuk során a nyomtatásban megjelent tudósítás tanúsága szerint Ausztriában, Olaszországban és Görögországban legalább húsz különböző helyszínt, hivatalos és nem hivatalos menekülttáborot és lakhelyet látogattak meg. Nagyon sok komfort nélküli, lerobbant, zsúfolt és egészségtelen szállást tekintettek meg. Volt közöttük egykori katonai barakk, kaszárnya, náci koncentrációs tábor, átalakított istálló, régi vasúti vagon, használaton kívüli gyárépület és szálloda, de jártak temetőben és orosz ortodox templomban is.¹⁰ Ausztriában annyival volt a menekültek helyzete kedvezőbb a rosszabb gazdasági helyzetben lévő Olaszországban és Görögországban élőkénél, hogy ott az állam havonta 360 schilling összegű segélyt fizetett az érintetteknek. A hontalanok vállalhattak munkát, ez esetben azonban elestek a rendszeres pénzügyi juttatástól.¹¹

Miközben Kaye Webb igyekezett minél több részletet megtudni az egyes táborokról és a bemutatni kívánt menekültekről, elvándorlásuk kiváltó okáról és mindennapi életükről, addig Searle ceruza- és tusrajzokat készített, aprólékos részletességgel dokumentálva a látottakat. A portré- és enteriőrrajzokon, csoportképeken a grafikus arra törekedett, hogy minél érzékletesebben és pontosabban adja vissza az egyes menekültek lelkiállapotát, és mutassa be életkörülményeiket. A házaspár munkáját a Menekültügyi Főbiztosság, a United States Escapee Program (USEP, Egyesült Államok Menekült Programja) a nemzeti és nemzetközi önkéntes szervezetek, közülük is elsősorban a World Council of Churches (Egyházak Világtanácsa) és a National Catholic Welfare Committee (Országos Katolikus Jóléti Bizottság) munkatársai, valamint a *Time* és a *Life* helyszíni tudósítói segítették.¹²

A téma iránti érzékenysége is nagyban közrejátszott abban, hogy Searle feleségével együtt maximálisan azonosult a felkéréssel, és sokat tett azért, hogy a riportázs minél több emberhez eljusson. Ezt támasztja alá a tudósítás előkészületeiről, publikálásáról és fogadtatásáról fennmaradt levelezésük is.¹³ Searle kiterjedt szakmai kapcsolatainak köszönhetően még az utazás előtt több neves és nagy példányszámú sajtóorgánum is jelezte, hogy publikálja a tudósítást. Searle-nek az USA egyik legkedveltebb képes hetilapját, a fotószenalizmus legjelentősebb nemzetközi fórumának számító *Life* ma-

9. Davies, 2003: 42, 46, 54–86, 131–132.; The Papers of Gabriele Rabel.

10. A tudósításban a következő menekülttáborok szerepelnek: Karls Kaserne (Bécs), Traiskirchen, 603-as tábor (Astätt Lochen), Parsch, Lexenfeldstrasse, Laschenskyhof (Salzburg és környéke), Mühlradring, Asten (Linz közelében), Risiera di San Sabba (Trieszt), Aversa, San Antonio (Nápoly és Salerno közelében), Dourgouti, Kalithéa, Lavrion, Hotel Papa Pireuszban (Athén és környéke), Syros-sziget. (Webb–Searle, 1960a: 86.; 1960b.)

11. A segélyből kellett az élelmet, fűtést és egyéb kiadásokat fedezni. A legtöbb osztrák szálláshelyen a menekülteknek egy jelképes összeget kellett fizetni a lakhatásért. (Webb–Searle, 1960b: 4–5, 8, 21.)

12. Webb–Searle, 1960b: 5. Vö. 13. jegyzet.

13. KW/06/02/03; KW/06/02/04/01; KW/06/02/04/02.

gazint is sikerült megnyernie az ügynek. Ígéretet kapott tőlük, hogy a hetilap amerikai és nemzetközi kiadása egyaránt részleteket közöl a riportázból.¹⁴ Nagy-Britanniában a nagy múltú és népszerű brit satirikus lap, a *Punch* vállalkozott arra, hogy állandó munkatársuk tudósítását publikálja. A riportázs az orgánium 1959. december 30-i számában debütált.¹⁵ A tizenhét oldalas cikket övező nagy érdeklődésre tekintettel a Penguin Kiadó hamarosan némi szövegmódosítással a tudósítás bővített változatát is megjelentette. A puha kötésű kötetben (1. kép) harminckilenc, kommentárral kísért grafikát közöltek. Kaye Webb egy rövid bevezetőben foglalta össze az európai menekültproblémával kapcsolatos helyzetet és a legégetőbb teendőket. Az 1960. április 14-én napvilágot látott kötet eladásából a Menekültek Világéve brit bizottságához befolyt pénzüsségeket a *Punch*éhoz hasonlóan a menekültek megsegítésére fordították.¹⁶

A riportázsban bemutatott történetekkel a szerzők annak a 22 ezer, az ENSZ menekültügyi főbiztosságának az illetékességi körébe tartozó, döntő részben Kelet-, Közép- és Dél-Európából származó egyénnek, illetve családnak a kiszolgáltatott és reményvesztett helyzetére kívánták felhívni a figyelmet, akik tíz-tizenöt éve vagy még ennél is régebb óta éltek táborokban („hard core” menekültek), vagy nehéz eseteknek („difficult cases”) minősültek. Életkoruk, egészségi és családi állapotuk, képzetlenségük, munkaképességük, szokásaik vagy egyéb okok miatt – olykor többszöri próbálkozást követően – egyik ország sem fogadta be őket; a táborokon kívüli ellátásukhoz, gondozásukhoz vagy gyógyíttatásukhoz olyan sok pénzre lett volna szükség, amit a befogadó, vagyis a menedékjogot adó országok (jelen esetben Ausztria, Olaszország és Görögország) nem tudtak előteremteni. Sokan közülük megjárták a koncentrációs, munka-, gyűjtő- és hadifogolytáborokat, kommunista börtönöket és a Gulágot; voltak, akik a szovjet hadsereg elől menekültek, mások etnikai, politikai és vallási üldözés miatt kényszerültek elhagyni szülőföldjüket. A súlyos lelki és fizikai megpróbáltatásokon, traumákon keresztülment emberek egy része már a befogadó országba érkezésekor beteg, rokkant volt, másoknak pedig a hosszúra nyúlt, kényszerű tábori élet negatív hatásai (nyelvi korlátokból és tétlenségből adódó elszigeteltség, kilátástalanság, bizonytalanság, egészségtelen életkörülmények és életmód stb.) miatt romlott meg az egészsége, vagy vált viselkedése deviánssá. A pénzbeli segítségnyújtás fontossága mellett a riportázs arra is fel kívánta hívni a figyelmet, hogy a kormányoknak – szigorú bevándorlási szabályozásaik enyhítésével – több menekültet kellene be-

14. A *Life* magazin a bécsi, római és athéni állandó tudósítói révén sok segítséget nyújtott a házaspárnak a riportázs létrejöttében. (KW-06-02-04-01-01. Ronald Searle levele Roland Huntfordnak, 1959. október 13.; KW-06-02-04-01-06. Ronald Searle és David Scherman levélváltása, 1959. október 22., 27.; Kaye Webb levele David Schermannak, d. n.; KW-06-02-04-01-08. Ronald Searle levele Don és Helena Burke-nek, 1959. október 26.) Bár a magazin amerikai kiadásába tervezett 1959. decemberi cikk végül megghiúsult, a hetilap legalább száz országban terjesztett nemzetközi kiadása 1960 tavaszán lehozta Searle tizenegy rajzát felesége rövid kommentárjával. (Webb–Searle: 1960a.)

15. Searle–Webb, 1959: 653–669. A tudósítás elsőként publikált, rövidített változata a rajzolóművész huszonhárom rajzát és Kaye Webb kísérszövegét tartalmazza.

16. Webb–Searle, 1960b: 48.

fogadniuk, köztük olyanokat is, akik nemhogy nem hoznak gazdasági hasznot, hanem jelentős többletterhet rónak az országokra. A menekültek kiválogatásakor nem lehet csak a bevándorlásból származó gazdasági és társadalmi előnyöket szem előtt tartani.¹⁷

Magyar menekültek

Searle négy különböző ausztriai helyszínen összesen öt grafikát készített tizenöt magyar menekültről, igaz közülük Webb csupán öt személy, illetve család történetére tért ki a szövegben.¹⁸ Már a kötet elején nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar menekülteknek fontos szerep fog jutni a riportázsban. Ennek egyrészt a nemzetközi menekültsegélyezés sikertörténetének tekintett 1956-os magyar menekültválság megoldásának időbeli közelsége volt az oka, másrészt az, hogy még mindig sok magyar menekült élt osztrák táborokban.¹⁹ A Penguin

2. kép. Az osztrák–magyar határ Mörbischnél. Webb–Searle, 1960b: 3.

Kiadó által megjelentetett kiadvány az Ausztriát Magyarországtól elválasztó, Európa ideológiai és politikai kettéosztottságát szimbolizáló vasfüggönyről készült grafikával nyitott (2. kép). Nem véletlenül látogatták meg a szerzők az aknazárral, szögesdrót kerítéssel, őrtornyokkal védett és felügyezett határőrökkel ellenőrzött határt Mörbisch am See-nél (Fertőmeggyes). Három évvel korábban a magyarok többsége Burgenland tartományban lépett osztrák

kiültsegélyezés sikertörténetének tekintett 1956-os magyar menekültválság megoldásának időbeli közelsége volt az oka, másrészt az, hogy még mindig sok magyar menekült élt osztrák táborokban.¹⁹ A Penguin Kiadó által megjelentetett kiadvány az Ausztriát Magyarországtól elválasztó, Európa ideológiai és politikai kettéosztottságát szimbolizáló vasfüggönyről készült grafikával nyitott (2. kép). Nem véletlenül látogatták meg a szerzők az aknazárral, szögesdrót kerítéssel, őrtornyokkal védett és felügyezett határőrökkel ellenőrzött határt Mörbisch am See-nél (Fertőmeggyes). Három évvel korábban a magyarok többsége Burgenland tartományban lépett osztrák

17. A görög táborokban élő ötvenhét újkori asszír család kivételével kelet-európaiakkal, többek között magyarokkal, oroszokkal, ukránokkal, lengyelekkel, románokkal, örményekkel, bolgárokkal, albánokkal, jugoszlávokkal, népi németekkel és népi görögökkel találkoztak. Közülük többeket bemutattak. (The London, 1959: 651.; Webb–Searle, 1960b: 4–5., hátsó borító.) Az 1956-os magyar menekültválság alkalmával, akárcsak a második világháborút követően, a nyugati országok az egészséges, fiatal és munkaképes emberek átvételét szorgalmazták. Az 1956-os magyar menekültek kiválogatását az osztrák kormány több ízben kifogásolta, így ugyanis lelassult vagy megakadt az érintettek harmadik országba történő befogadásának és Ausztriából történő elszállításának a folyamata, ami nagy terhet rótt az osztrák államra. (Vö. Cseresnyés, 2007: 179–182.)

18. A továbbiakban a magyar helyesírás szerint közlöm a riportázsban szereplő magyarok neveit.

19. Az 1956-os magyar menekülthullám sikeres megoldása ellenére 1959 közepén háromezer magyar menekült tartózkodott ausztriai táborokban. Az olasz táborokban is voltak még magyarok, de jóval kisebb számban. (Lindt, 1959; Webb–Searle, 1959: 26. Vö. Andreides, 2008: 30–35.)

rák földre.²⁰ Webb már a bevezetőben fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a forradalom leverését követően lábukkal szavazó mintegy 200 ezer magyar menekültet a világ tárt karokkal fogadta, és sokkal kedvezőbb megítélésben részesültek, mint a korábban menedékjogot kapók és a más nemzetiségűek.

A riportázs szerint a magyarok közül többen ezt úgy próbálták javukra fordítani, hogy visszaszöktek hazájukba, és újra átlépték a határt, hogy új menekültként vegyék őket nyilvántartásba.²¹ Mint arra Searle-ék a bevezetőben és a menekültek történetivel is rámutattak, nemcsak az érkezés időpontja, hanem az életkor, az egészségi állapot, a munkaképesség, a képzettség, a családtagok száma és egyéb tényezők is befolyásolták a menekültek letelepedési, illetve beilleszkedési esélyeit, vagyis azt, hogy milyen hosszú ideig kényszerültek táborokban élni.²² A bemutatott magyarok között is sokféle példát találunk: vannak köztük régi és új menekültek, betegek és egészségesek, fiatalok és öregek, egyedülállók és családok, szerencsétlenek és szerencsésebbek egyaránt. Egy azonban közös bennük: a riportázs készítésekor mindannyian táborokban éltek, és többségük úgy érezte, hogy megfeledezett rólok a világ.

A szerzők Ausztriában több olyan helyszínre is ellátogattak, ahol nagy számban éltek régi

menekültek, más néven „DP-k”²³ vagy „1944–1945-ösök”. A Salzburgtól mintegy 30 km-re északra található Astätt Lochen-i 603-as (3. kép) és a Linz közelében található asteni táborban magyarokkal is találkoztak. Weisshaupt Pál a magyar hadsereg tisztjeként került Astätt Lochenbe 1945-ben (4. kép), leszerelését követően azonban nem akart visszatérni Magyarországra. Kezdetben gyógynövényekkel kereskedett, de egy idő után elmaradtak a vevők, ezért felhagyott a munkával. Az idős férfi helyzetét nemcsak a tétlenség nehezítette, hanem egy korábbi baleset is. 1956-ban elütötte egy autót, és maradandó koponyasérülést szenvedett. „Néha azt kérem a Jóistentől, bár-

3. kép. A 603-as lágér fabázái. Webb–Searle, 1960b: 8–9.

20. Searle–Webb, 1959: 654–655.; 1960b: 3.; Prickler, 2006; Murber, 2016: 137–139.

21. Webb–Searle, 1960b: 3–4. Az ötvenhatos magyarok eltérő megítélése abban is megnyilvánult, hogy azokat a menekülteket, akik 1956. október 23-a előtt emigráltak, a „régí”, akik pedig utána, az „új” jelzővel illették. Erdős, 2011: 17.

22. Webb–Searle, 1960b: 3–5, 46–48.

23. Az angol „Displaced Person” rövidítése.

csak meghalnék, mert nem bírom sokáig a fájdalmakat. Amikor farkaséhes vagyok, csinálok magamnak egy levest. Múltkor káposztát és céklát sütöttem, majd vízzel felöntöttem. Nagyon finom volt” –

4. kép. „Paul Weisshaupt” a 603-as táborban lévő szobájában. Webb–Searle, 1960b: 12.

foglalta össze Weisshaupt a pillanatnyi állapotát.²⁴ Searle rajzán egy tetőtől talpig beöltözött, csizmát, zubbonyt és kucsmát viselő idős ember látható, amint sztoikus nyugalommal ül sötét, kicsi és feltehetően fűtetlen szobájában, amely a leírás szerint zsúfolásig tele volt gyógynövényeket tartalmazó dobozokkal.

Az 1500 menekültnek állandó szállást biztosító asteni lágerben kétszáz olyan menekült élt, akinek nem sok esélye volt arra, hogy helyzete rendeződjön. Feltehetően az a jómódú családból származó vak magyar férfi is közéjük tartozott, akiről Searle-ék portrét közöltek (5. kép). Kiss-Szabó István 1944 óta tartózkodott a táborban. Egyik szeme világát

a magyar hadsereg tisztjeként, a másikat a Vörös Hadsereg hadifoglyaként vesztette el. A riportázs készítésének idején egy alig öt négyzetméteres szobában élt. Beteg feleségét a táborban ismerte meg. Searle rajzán egy, a tényleges koránál (44 éves volt) idősebbnek tűnő férfi látható, aki egy szerszámokkal telepakolt asztal előtt ül az ágya szélén a szobájában, és dolgozik. A táborban kitanult új szakmájával, a kefékészítéssel egészítette ki 580 schillingnyi havi segélyét. Searle apró részletességgel dokumentálta a különféle használati tárgyakkal és bútorokkal telezsúfolt szoba látványát, amiből valószínűsíthető, hogy a rokkant férfi tábori élete jelentős részét ebben a helyiségben töltötte: ott aludt, dolgozott, evett és főzött.²⁵

Mint az a riportból is egyértelművé vált, a táborokban élő új menekültek sem voltak minden esetben szerencsésebbek az évekkorábban érkezőknél. Egy kezdődő

24. Webb–Searle, 1960b: 12–13.; 1959: 658–659. Astátt Lochen Salzburgtól mintegy 30 km-re, északra fektött. A beszámoló szerint a tábor faházaiban kialakított kis szobákban hetvenöt különböző nemzetiségű, például magyar, ukrán, lengyel, jugoszláv, orosz és örmény menekültnek biztosítottak szállást. A tábornak nem volt állandó személyzete. (Webb–Searle, 1960b: 8–9.)

25. Linz közelében volt található az 1500 menekültnek otthont adó asteni tábor. A nagyobb táborokban képzéseket indítottak a menekültek részére, hogy új szakmát (például cipész, szabó, asztalos) tanulhassanak. Ez azonban inkább a fiatalok számára jelentett segítséget. A régóta táborokban élő idős emberek rendszerint már nem látták értelmét, hogy új szakmát tanuljanak. (Webb–Searle, 1960b: 5, 14–15.)

betegség, egy beteg hozzátartozó, egy káros szenvedély, erkölcsileg kifogásolható magatartás, életvitel elég volt ahhoz, hogy a kiválasztott célország hatóságai visszautasítsák az egyedül vagy családtagokkal kívándorolni szándékozó menekültek kérelmét, ráadásul a döntés okát nem mindig közölték velük. Többek között ezekre az ellentmondásokra kívántak Searleék rámutatni az egyik fiatal egyedülálló magyar férfi esetével, aki azt követően, hogy nem vándorolhatott ki az USA-ba, és Svédország sem fogadta, kétségbeesésében öngyilkosságot kísérelt meg.

5. kép. „Stefán Kiss-Szabó” az asteni táborban lévő szobájában. Webb–Searle, 1960b: 14.

A menekülttel, aki feltehetően nem járult hozzá, hogy nevét nyilvánosságra hozzák, Bécs Kagran nevű városrészében (ma: 22. kerület), a 20. század elején épült Karls Kasernében találkoztak. A Kagran néven is ismert egykori kaszárnyában közel ezer, szinte kizárólag 1956-os magyarnak biztosítottak szállást.²⁶ Searle az emeletes vaságyakkal, asztallal, paddal és szekrénnel berendezett sivár és nyomasztó hangulatú hálóteremben rajzolta le a koránál idősebbnek látszó, beesett és meggyötört arcú fiatalembert, amint egy padon ül, és apatikus tekintettel néz (6. kép). Az Egyesült Államok feltételezett tbc-je miatt nem fogadta, a svédek viszont, akik vállalták, hogy meghatározott számú tüdőbeteget beengednek országukba, azért utasították el a kérelmét, mert betegsége nem volt elég súlyos. A férfi helyzetét tovább nehezítette, hogy nem volt hajlandó alávetni magát a kórházi pszichiátriai kezelésnek. A hatóságoknak minden esetben tiszteletben kellett tartaniuk a menekültek szabad akaratát, még akkor is, ha korlátozottak voltak az ismereteik, és nem hoztak jó döntést, amivel saját helyzetük megoldását akadályozták. Searle rajzán két másik, szemmel láthatóan szintén reményvesztett és tétlenségre kárhoztatott magyar menekült áttetsző alakja is látható, igaz, róluk csak annyit közöltek, hogy nekik is visszautasították a kérelmüket.

26. 1959-től már csak azok maradhettek a kaszárnyában, akiknek volt munkájuk. A munkaképtelenek a lakhatásért és ellátásért 120 schillinget fizettek. (KW/06/02/04/01/01 008. Roland Huntford levele Ronald Searle-nek. 1959. október 19.; ÁBTL 3.1.9. V-154415/2. 162–163. Jegyzőkönyv Molnár István kihallgatásáról. 1960. október 17.)

Searle-ék az egyik legkiszolgáltatottabb és az emberekből a legtöbb együttérzést kiváltó menekültcsoportra, a kiskorúakra is felhívták a figyelmet.²⁷ Ennek azzal is

6. kép. Hálóterem a bécsi Karls-kaszárnyában. Webb–Searle, 1960b: 11.

rődéssel és megilletődötten, részben némi bizalmatlansággal szemlélő – gyerek közül három a táborban született, a többiek pedig életük jelentős részét ott töltötték. Mind-egyikük arra várt, hogy kivándorolhasson a tengerentúlra. A szigorú bevándorlási törvények és a korlátozott kvóták miatt csupán a Molnár testvérpárnak volt szerencséje. Gabriellának és Máriának az utolsók között fogadták el letelepedési kérelmét az Egyesült Államokba, így ők édesapjukkal, Molnár Jenővel rövidesen elhagyhatták a tábor. A lányok édesanyja Magyarországon maradt.

A szerzők a bécsi Karls-kaszárnyában egy négy év körüli magyar kislánnyal is megismerkedtek. Itt készítette Ronald Searle portréját Demeter Csilláról (8. kép).²⁹ A ce-

nyomatékot adtak, hogy a kötetben szereplő egyik óvodáskorú kislány grafikáját tették a borítóra (1. kép). A szerzők az osztrák táborokban magyar gyerekekkel is találkoztak. Egy részük a Bécs közelében található traiskirchener átmenő (transzit) táborban élt.²⁸ Ott készítette Searle grafikáját egy kisebb gyerektársaságról (7. kép). A rajzon látható kilenc – az őket rajzoló grafikust részben egykedvűen, beletö-

Among this group of Hungarian children three were born in the camp, and none of them can remember any other life than that of a refugee. For two, escape is in view. Maria (next to harmonium) and her sister Gabriela (third in the row) were among the last refugees to be accepted by the United States under a special scheme inaugurated three years ago. They will go with their father, Jeno Molnar, but their mother is still in Hungary. The other children are still waiting, as they have been for the last three, four, or five years, in the hope that one of the overseas countries will relax their strict immigration laws and make it possible for them to leave the gloomy, dilapidated barracks which is their present home.

7. kép. Magyar gyerekek csoportja a traiskirchener táborban. Webb–Searle, 1960b: 10.

27. Vö. WRY/Inf/36, é. n.

28. Az egykori traiskirchener kadétiskola kétszintes épületeiben több ezer 1956-os magyar menekültet szállásoltak el átmeneti jelleggel, miután az 1955-ös békeszerződésig a szovjetek által használt, lerobbant állapotú kaszárnyát némileg lakhatóvá tették. Vö. Kecskés, 2015: 194–195.; Murber, 2016: 139–140.

29. Webb–Searle, 1960b: 13. Searle az eredeti grafikákon mindig feltüntette kézírással a dátumot, a lerajzolt személyek és a helyszínek adatait: név, hely, egyéb megjegyzés. Ezek többnyire a nyomtatott kiadványokban is láthatók. A Csillára vonatkozó adatok csak az eredeti rajzon szerepelnek. Neve mellett

ruzarajzon egy asztalnál ülő kislány látható, nagy fekete szemekkel és apatikus tekintettel, amint éppen enni készül. A kép melletti szövegből kiderül, hogy a kislány szülei az 1956-os forradalom során menekült el Magyarországról, és élete jelentős részét táborban töltötte. A család Ausztriában kívánt maradni, a szülők beilleszkedtek, és a Menekültek Világéve lakásprogramjának köszönhetően rövidesen elhagyhatták a tábort. Kaye Webb a kislányt az előbb említett okok miatt „szerencsés”-nek tüntette fel, a család emigrációja előtti életére viszont nem tért ki.

8. kép „Csilla Demeter” a bécsi Karlskaszárnyában. Eredeti rajz. Vö. Webb–Searle, 1960b: 13.

Amikor a téma kutatását 2016 nyarán elkezdtem, a riportázsban szereplő magyar menekültek közül – a rendelkezésre álló adatok, például az életkor, vezetéknev, tanulmányok, feltételezett lakhely alapján – Csilla (1956) esetében volt a legnagyobb esély arra, hogy nyomára bukkanok. Néhány hónapos nyomozást követően sikerült megtalálni, és interjút készíteni a Bécs mellett élő egykori kislánnyal, a nyolcvanas évei elején járó édesanyjával, Demeter Ferencné Major Györgyi-vel és családtagjaival.³⁰ Csilla édesapja már nem élt. A kutatás során hamar fény derült arra, hogy a Demeter család tagjai nem csak az 1956-os forradalom során kényszerültek – egyénileg vagy csoportosan – menekülni. Viszontagságokkal és sorscsapásokkal kísért 20. századi kelet-közép-európai történetüket – az illusztrált tudósításban szereplő legtöbb menekültéhez hasonlóan – a világháború és a kommunista diktatúra miatt folyamatos üldöztetés, országon belüli és határon átívelő migráció jellemezte. Searle-ék riport-

tázsából kiindulva – annak mintegy folytatásaként –, az alábbiakban a családtagok életútjának ezeket a csomópontjait mutatom be. 1956-os menekülésük előzményeit és motivációit követően röviden kitérek ausztriai tartózkodásuk és beilleszkedésük körülményeire, illetve arra is, hogy a magyar államvédelmi szervek Csilla nagypját, édesapját és nagybátyját az országból való távozásuk ellenére továbbra is a rendszer potenciális ellenségeinek tekintették.

a „Hungarian child” megjegyzés olvasható. (RST, 2007.)

30. Köszönöm a Demeter és Stöckl család tagjainak segítségét, akik 2016–2017-ben megosztották velem a család történetével kapcsolatos emlékeiket. Searle-ék riportjának a létezéséről nem volt tudomásuk.

A Demeter család

A család történetének 1956 előtti szakaszáról elsősorban annak köszönhetően rendelkezünk adatokkal, hogy Csilla édesapját, ifj. Demeter Ferencet, becenevén Cirmos (1927–1984) tiltott határátlépés miatt 1950. szeptember 23-án elfogták a magyar hatóságok, vizsgálatot indítottak ellene, és börtönbüntetésre ítélték.³¹ A kihallgatások során készült tanúvallomásokból, jegyzőkönyvekből, környezettanulmányokból, megfigyelésekből és önéletrajzból a család életének fontosabb mozzanatai is rekonstruálhatók. Mint az Cirmos vizsgálati dossziéjának irataiból is egyértelműen kitűnik, a Demeterek megpróbáltatásai a második világháborúval vették kezdetüket. Csilla apai nagyszülei és hét gyermekük évekig egymástól elszakítva, egyik országból a másikba menekülve vészelték át a kataklizmát. Az alezredes édesapa, tiszt és két hadapród fia Németországba menekültek, egy részük hadifogságba került, majd DP lett. Csilla édesapja egyike volt annak a közel tizenkétezer magyar katonának, akik a világháború befejeződését megelőző hónapokban német parancsnokság alatt Dániában szolgáltak, és akiket a dánok a békekötést követően igen barátságos fogadtatásban részesítettek. Cirmos 1944 őszén már nem kezdhette meg a marosvásárhelyi Magyar Királyi „Csaba királyfi” Honvéd Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola negyedik évfolyamát, mert iskolájukkal, az ország többi hadapródiskolájának növendékéhez – így például Valér öccséhez – hasonlóan el kellett menekülniük Magyarországról a határt átlépő és nyugat felé nyomuló szovjet hadsereg elől. A kadétnok és tisztek, illetve a velük tartó családtagok egy részét Németországba, egy Frankfurt melletti katonai gyűjtőtáborba, ezt követően pedig a lengyelországi Brombergbe (Bydgoszcz) szállították. A Szilágyi Dezső őrnagy parancsnoksága alatt álló IV. huszárszázad is köztük volt, amelynek Cirmos a tagja volt. Brombergből gyalog, lovon és szekéren, meglehetősen zord időjárási viszonyok között több száz kilométert tettek meg, míg végül a németek vonattal a háborús eseményektől megkímélt Dániába telepítették át őket, hogy ott folytassák kiképzésüket. Szilágyi Dezső huszárőrnagy bátor fellépésének köszönhetően a kadétnoknak nemcsak a frontszolgálatot sikerült elkerülniük, hanem a Dániát megszálló németek parancsait sem teljesítették: nem működtek például közre a dán ellenállók kézre kerítésében sem. Cirmos tanúvallomása szerint 1945 márciusában érkeztek meg Dániába: először Præstøbe, majd Gavne szigetére kerültek. A kapituláció után egy rövid ideig az angolok fogságában voltak, majd a dán hatóságok vették őket őrizetbe. Rövid időn belül a Dán Vöröskereszt pártfogásának köszönhetően szállást és élelmet kaptak, szabadon mozoghattak, és munkát vállaltak. Cirmos rövid visszaemlékezéséből az is kiderült, hogy egy dán lánnyal is szerelmi viszonyba került. A Searle-ék riportázsában szereplő hadifoglyokkal ellentétben Cirmos, valamint

31. Az adatok jelentős része ifj. Demeter Ferenc (a továbbiakban: Cirmos) vizsgálati dossziéjából származik. ÁBTL 3.1.9. V–85220.

édesapja és fivérei, Lajos és Valér 1946-ban mindannyian visszatértek Magyarországra.³²

Csilla nagynagyjának, id. Demeter Ferencné Neumann Mártának férjéhez és fiaihoz hasonlóan szintén sok hányattatásban volt része a világháború és annak következményei miatt. Arra, hogy min ment keresztül otthon maradt gyerekeivel együtt, Remsey Ágnes 1951 telén játszódó, *Kilenc asszony karácsonya, avagy a felhők játéka* című életrajzi dokumentumregényéből szerezhetünk tudomást. A szerző saját és mások nyolc nő ádventi készülődésének a történetét mutatja be, akik a második világháború utáni években menekülő családjaikkal Budapeستől 20 km-re, Szentendre egykori gyümölcsöse, a Pismány déli hegyoldalának házaiban, lakatlanná vált nyaralóban letek otthonra, kezdtek új életet. Köztük volt Csilla rendkívül erős és fáradhatatlan asszonyként jellemzett nagynagyja is, akiről a Demeter család szomszéd-ságában élő és velük baráti kapcsolatban lévő szerző a következőket jegyezte le:

„A háború idején négy országon űzte át a sorsa. És ő, aki annyi rászoruló-n segíttet, végül maga is, mint hazátlan koldus járta sorra a sok idegen ház küszöbét, hogy övével együtt éhen ne pusztuljon. Végigélte a gyűjtőtáborok hitveszejtő reménytelenségét, eltemette legszebb kislányát, ki próbálta a honvágy mindenfajta borzalmát, és háromévi szörnyű hányattatás után, visszakerült saját leégett, kirabolt, elvadult otthonába.”³³

Remsey szövegéből az is kiderül, hogy miután a családtagok a sok viszontagság után a déli határnál található birtokukon, a Hercegszántó melletti Klágya pusztán újra összejöttek, alighogy nekiláttak tönkrement házuk és korábban jól jövedelmező almásuk rendbetételéhez, rövidesen újabb megpróbáltatások elé néztek:

„...amikor, újabb három év után, ismét kezdett minden kivirulni körülöttük, újra menniük kellett. Birtokuk két ország mezsgyéjén terült el, az úgynevezett határsávban. Zsíros föld, békében eldorádó, háborúban hánytorgó vulkán, pokol tornáca, háború után pedig sivár senki-földje, ahol civil ember tovább nem lakhatott.”³⁴

32. ÁBTL 3.1.9. V-85220. 14. Id. Demeter Ferenc környezettanulmányáról jelentés. 1950. október 21.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 20–22. Feljegyzés. 1950. november 15.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 60–61. Gyanúsított jegyzőkönyve. 1950. január 22. Vö. Vécsey (szerk.), 1998: 92–100, 115–117, 128.; Sørensen, [2005].

33. Remsey, [2005]: 11–12. Remsey Ágnes (1915–2010) iparművész, író, Pirk János festőművész felesége. 1939-től 1943-ig a gödöllői szőnyegszövő műhelyt vezette. 1945 után bábokat, babákat tervezett és készített. Id. Demeter Ferencné Neumann Mártának, akárcsak a regény többi főszereplőjének, csupán a keresztnevét adja meg a szerző.

34. Remsey, [2005]: 11–12. Orgoványi István kutatásaiból ismert, milyen túlkapások és atrocitások történtek a jugoszláv partizánok részéről a déli határ általuk ellenőrzött településein, így például Hercegszántón is 1945 elején. 1946. májusig intenzív lobbizási tevékenység folyt az úgynevezett bajai három-

A pártállami diktatúra fokozatos kiépülésével az édesapa korábbi foglalkozása, illetve földbirtokai miatt „osztályidegenként” és „kulákként” egyre több elnyomásban volt részük. A határsávbán, a Mohácsi-szigeten elterülő földjeiket kisajátították, gyümölcskertészetüket a GYÜMÉRT Vállalat vette át 1950. augusztusban, a család ellen pedig vizsgálatot indítottak termelési szabotázs miatt. A belügyi szervek kiemelt és precedensértékű ügyként tekintettek az eljárásra. Az Országgyűlésben Nezvál Ferenc a belügyi tárca 1952. évi költségvetésének tárgyalásakor az ő esetüket emelte ki:

„Rendőrségünk jó és eredményes munkát végzett ebben az esztendőben [...] a falvakban is a kulákok szabotáló, ellenséges cselekedeteinek megfékezésére, illetőleg a spekuláció elleni kemény küzdelemben. A nagyszámú példa közül megemlítem az alábbiakat: Demeter Ferenc volt horthysta alezredes, 180 holdas kulák és családja ellen bűnvádi eljárás indult, mert 13 holdas gyümölcsösüket teljesen elhanyagolták, ugyanakkor az államtól kapott 32.000 forint értékű növényvédőszert elfekettették.”³⁵

A Demeter házaspár Valér nevű fia a közellátás érdekeinek veszélyeztetése és tiltott ajándékozás vétsége miatt végül három évet töltött a komló-kőbányai kényszer-munkatáborban. A család a történetek miatt elhagyta otthonát, és Szentendre mellé költözött.³⁶

Csilla édesapja, Cirmos, mint az vizsgálati dossziéjának irataiból is kiderül, Dániából való 1946. októberi hazatérését követően rövidesen az országból való távozás mellett döntött. Két évig szülei gyümölcsösében dolgozott, majd Bajára költözött, hogy leérettségizzen. A háború utáni életkörülményeik leromlása és az őket ért hátrányos megkülönböztetések miatt egyre jobban gyűlölni kezdte a fennálló politikai rendszert, és egyre kilátástalanabbnak látta saját jövőjét, ezért elhatározta, hogy Jugoszlávián keresztül Nyugatra szökik: visszamegy Dániába, vagy kivándorol Amerikába. Elhatározásában az is szerepet játszott, hogy horvát származású édesanyjának egyik rokona Belgrádban élt. Összegző vallomásában az szerepelt, hogy nézeteltérése támadt szüleivel, és azért hagyta el az országot, hogy egykori dán szerelmét feleségül vegye. A remélt szabad élet helyett azonban nem várt megpróbáltatások vártak rá.³⁷

szög Jugoszláviához csatolásáról. (Orgoványi, 2017a: 6–7.)

35. Nezvál Ferenc hozzászólása az 1952. évi állami költségvetés részletes vitájában, 1951. december 18. Nezvál, 1951: 751. Nezvál Ferenc (1909–1987) 1948–1985-ig országgyűlési képviselő, 1956-ban város- és községgazdálkodási miniszter, 1957–1966-ig igazságügy-miniszter, az MSZMP KB tagja. (NEB adatbázis.)

36. ÁBTL 3.1.5. 0–14755/1. 11–14. Határozat az operatív nyilvántartásba vételről. 1970. január 2.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 80–81. Ifj. Demeter Ferenc önéletrajza. 1953. július 15.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 82. Ifj. Demeter Ferenc internált környezettanulmánya. 1953. július 16.

1949. április 21-én Beremendnél szökött át a határon, a jugoszláv határvédelmi szervek azonban elfogták. Három napig őrizetben tartották, majd Belgrádba szállították. A jugoszláv hatóságok azt feltételezték, hogy Cirmos a magyar államvédelem megbízásából kémkedés céljával érkezett az országba. Tíz hónapot töltött a jugoszláv hírszerzés és titkosszolgálat, az UDB börtönében, majd közel hat hónapot a nagybecskereki internálótáborban. Szemben a börtönrel itt már kizárólag külföldiek, köztük magyarok tartózkodtak. Cirmos önéletrajza szerint néhány magyar fogolytársával vissza akart térni Magyarországra, arra hivatkozva, hogy azok az országból illegálisan távozó magyarok, akik 1950 végéig hazamennek, amnesztiában részesülnek. A jugoszlávok nem teljesítették a kérést, ellenben Cirmost a Rudovci szénbányába szállították dolgozni. Innen rövidesen átkérte magát Kolubarába. Megbízható munkája miatt egy idő után már tehergépkocsi-vezetőként dolgozott, sorsa jobbrafordulását azonban egy váratlan esemény keresztülhúzta. Anyagszállítás közben balesetet okozott, és a várható büntetés miatt megszökött. Jóllehet Belgrádban élő rokonai erről megpróbálták lebeszélni, Cirmos úgy döntött, hogy visszaszökik Magyarországra. 1950. szeptember 23-án, miután Béreg közelében a Holt-Duna-ágnál átúszott, a magyarországi résznél sikerült a drótkerítésen átbújnia, de ruhája beakadt, és egy akna felrobbant mellette. A magyar hatóságok rövidesen megtalálták és a kiskunhalasi kórházba szállították. Jobb lábfeje olyan mértékben összeroncsolódott, hogy amputálni kellett. A kórházi kezelést követő kihallgatások során eleinte azt feltételezték a hatóságok, hogy az UDB kémkedés miatt küldte vissza Cirmost Magyarországra, de ezt később elvetették. A kecskeméti bíróság végül két rendbeli tiltott határátlépés miatt másodfokon 3 év börtönbüntetésre ítélte, amely 1951. június 3-án vált jogerőssé. Börtönbüntetését Egerben, majd a három évből 27 hónapot munkatáborban töltött, amelyből végül 9 hónapot elengedtek. 1953. februárban a rendszerre veszélyes politikai beállítottsága miatt Kistarcsára internálták. Egy 1953. július 16-án lejegyzett környezettanulmányban a következő jellemezést írták Cirmosról: *„A népi demokrácia ádáz ellensége. Nyílt ellenséges kijelentésektől, rafinált, óvatos természeténél fogva óvakodik, azonban rendkívül destruktív és fegyelmetlen magatartást tanúsít. Internáltársait alattomban uszítja a Hatósággal szembeni ellenállásra. Burkolt kijelentéseket tesz a »jövőre vonatkozólag«. Beállítottságára legjellemzőbb baráti köre, akik kivétel nélkül prominens fasiszták, mint: Bánlaki László v. vk. százados, Homonnai Hugó volt vk. alezredes és Schneider Rudolf /osztrák/ internáltak.”*³⁸ Az 1953-ban bejelentett amnesztiának köszönhetően augusztus végén szabadult Kistarcsáról. Családjához költözött Szentendrére, ahol traktorosként mezőgazdasági munkát végzett, megházasodott, majd 1956. januárban megszületett első lánya, Csilla. Bár 1956 nyarán az árvízkarok miatt teljesen tönkrement gyümölcsösét visszakapta a család, és

37. ÁBTL 3.1.9. V-85220. 22–23. Feljegyzés. 1950. november 15.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 68. Ítélet. 1951. január 24.

38. ÁBTL 3.1.9. V-85220. 82. Ifj. Demeter Ferenc internált környezettanulmánya, 1953. július 16.

Cirmos öccse, Valér ott el is kezdett építkezni, az 1956-os forradalom a Demeter család életét is gyökeresen megváltoztatta.³⁹

Csilla édesanyja, ifj. Demeter Ferencné Major Györgyi emlékezete szerint férje részt vett a harcokban: a Széna téri csoportnak volt a tagja.⁴⁰ Cirmos és Valér közvetlenül a forradalom kitörését követően Bécsbe utazott, hogy segítséget kérjenek, de le-

9. kép. Ifj. Demeter Ferencről megjelent cikk fotóval

tartóztatták és egy rövid ideig őrizetben tartották őket az osztrák hatóságok. Hamarosan visszatértek Magyarországra. Az újabb büntetéstől tartva, és hogy Nyugatról segítsék a népfelkelést, úgy döntöttek, hogy családjukkal elhagyják az országot. A család tagjai különböző útvonalakon és eltérő időpontokban menekültek Ausztriába. Míg Cirmos és felesége gyermekükkel, több családtagjukkal és barátjukkal Hegyeshalomnál lépték át a határt október végén, addig a család másik fele később, Jugoszlávia fele távozott az országból. Csilla édesanyját teljesen váratlanul érte, amikor megtudta, hogy egyik pillanatról a másikra el kell hagyniuk szentendrei otthonukat. „Férjem több napi távollét után hazajött, és azt mondta, hogy azonnal pakoljunk, mert mindjárt itt lesznek az ÁVÓ-sok. Gyorsan összeszedtem a legszükségesebb holmikat. Naiv voltam. Azt hittem, hogy rövidesen visszatérünk” – emlékezett vissza Csilla édesanyja hatvan év távlatából.⁴¹ Egy Fiattal és egy teherautóval menekültek, az elöl haladó autóra egy vörös keresztet festettek. Az út nem volt veszélytelen, többször rájuk is lőttek, de végül sértetlenül átlépték az osztrák határt. Férjének az volt a terve, hogy visszamegy harcolni. Cirmos öccsével állítólag több ízben vissza is tért, hogy segítsék a még harcoló felkelőket, megkíséreljék feléleszteni a levert forradalmat.⁴² Ezt erősíti meg az a család

39. ÁBTL 3.1.9. V-85220. 12–15. Jelentés id. Demeter Ferenc környezettanulmányáról. 1950. október 21.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 32. Jelentés. 1950. december 14.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 48–49. Javaslat. 1951. január 13.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 59–63. Gyanúsított jegyzőkönyve. 1951. január 22.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 68–71. Ítélet. 1951. január 24.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 72. Jogerős ítélet. 1951. június 3.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 76. Internálási törzslap, é. n.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 78. Véghatározat. 1953. február 13.; ÁBTL 3.1.9. V-85220. 81. Ifj. Demeter Ferenc önéletrajza. 1953. július 15.; Vas, 1992: 5.; Demeter András szövegei közlése. A korabeli tiltott határátlépésekhez ld. Orgoványi István tanulmányait: Orgoványi, 2017a; 2017b.

40. Interjú Demeter Ferencné Major Györgyivel, 2017. február 11. A továbbiakban a családtagokkal folytatott beszélgetésekre, a Demeter Valérral készített és nyomtatásban megjelent interjúra, illetve a titkosrendőrség adatgyűjtésére támaszkodom.

41. Interjú Demeter Ferencné Major Györgyivel, 2017. február 11.

42. ÁBTL 3.1.9. V-154415/1. 41–43a. Kihallgatási jegyzőkönyv. 1960. július 1.; ÁBTL 3.1.9. V-154415/1. 69. Jelentés ifj. Demeter Ferenc ügye. 1968. szeptember 24.; ÁBTL 3.1.9. V-154415/2. 12. Jegyzőkönyv Molnár István kihallgatásáról. 1960. augusztus 30. Molnár István vallomása szerint ok-

által megőrzött osztrák lapkivágat is, amelyen Cirmos fotója látható néhány soros képaláírással (9. kép). A „Minden nap négyszer nézett szembe a halállal” című, kissé szenzációjahász kommentár a veszéllyel dacoló és a szabadságért „emberfeletti dolgokra” képes felkelők egyikeként jellemezte „Ferenczet”, a futárt, aki annak köszönhetően, hogy jól ismerte a mellékutakat, a cikk szerint naponta két alkalommal megtette a Győr és Budapest közötti, nem éppen kockázatmentes utat.⁴³

Csilla édesanyja emlékei szerint Bécsben mindenki rendkívül nagylelkű és segítőkész volt velük: „az osztrákok valósággal dajkáltak minket”.⁴⁴ Példaként említette, hogy miután megérkeztek Bécsbe, és egy fiatal lány meghallotta az utcán, hogy magyarul beszélnek, azonnal megadta magyar származású édesanyja címét. Néhány napig náluk laktak a házmesterlakásban. Az asszony a ház lakóitól gyűjtött pénzt, hogy főzni tudjon rájuk. Ezt követően különféle bécsi táborokban kaptak ideiglenes jelleggel szállást. A Stift és az Albrecht-kaszárnya után a Kagranban (Karls Kaserne) laktak számos magyar honfitársukkal együtt. Itt rajzolta le Searle az alig négyéves Csillát 1959. november 4-én. Az egykori kaszárnyában az újabb gyerekekkel bővülő család egy idő után kapott egy saját szobát, így némileg elviselhetőbbé vált átmeneti szálláshelyük. A menekültek szabadon elhagyhatták a tábort, étkezést kaptak, a kiskorú gyerekek részére napközben felügyeletet biztosítottak. Az édesanya a *Nemzetőr* című emigráns magyar újságnál dolgozott adminisztrátorként, az édesapa pedig 1957-ben felvételt nyert a bécsi Képzőművészeti Akadémiára, ahol festészeti és grafikai tanulmányokat folytatott.⁴⁵ Akárcsak a legtöbb magyar menekült diák, Demeter Ferenc is anyagi támogatást kapott tanulmányaihoz. Ő az amerikai Rockefeller Alapítvány ösztöndíjának – havonta 1500 schilling – köszönhetően tanulhatott, öccséhez, Andráshoz hasonlóan, aki szintén képzőművészeti tanulmányokat folytatott.⁴⁶ Nagy előrelépést jelentett az évek során két újabb gyerekekkel bővülő családnak, hogy a Menekültek Világéve lakásépítési programja keretében rövidesen saját lakásba költözhetek, egy új, modern épületben a Bécstől 40 km-re található Traiskirchenben. Csilla édesanyja emlékei szerint a svédek építették a házakat a menekültek részére, ezért is

tóber 31-én találkozott Demeteréssel Ausztriában, akik a forradalmárok részére fegyvereket és anyagi támogatást akartak szerezni, illetve kapcsolatba lépni a Kisgazdapárt emigrációban lévő tagjaival. Valér, aki szintén harcolt a forradalomban, 1957. januárban szöktette át Ausztriába Hercegszántón maradt feleségét és gyermekeit. (Vas, 1992.)

43. *Jeden Tag Viermal am Tod vorbei!* A Demeter család archívumából származó lapkivágat megjelenési helyét és idejét egyelőre nem sikerült azonosítani. Bár az állítás igazságtartalmát utólag nem lehet ellenőrizni, az nem valószínű, hogy Cirmos ilyen sűrűn átlépte volna a határt.

44. Interjú Demeter Ferencné Major Györgyivel, 2017. február 11.

45. A riportzásban tévedésből az szerepel, hogy az édesapa az akadémián tanított.

46. Cirmos 1963-ban szerzett diplomát. UABKW. Studienakt Franz Demeter (Nr. 5274); Studienakt Andreas Demeter (Nr. 5589). Köszönöm Ulrike Hirhager levéltáros szíves segítségét. 1957 elejéig a Rockefeller alapítvány több mint 600 diák ausztriai tanulmányát támogatta. (The Rockefeller, é. n.: 16–18.)

nevezték azokat svéd házaknak, és kezdetben többségében magyar menekültek laktak bennük.⁴⁷

A Demeter családot Ausztriába történő emigrálásukat követően sem veszítette szem elől az államvédelem. A forradalom egyéves évfordulóján a *Népszabadság* az államvédelem ügynökeként tevékenykedő egykori kispazda politikus, az ausztriai emigráció tagjairól jelentő Szabó Miklós és az osztrák kommunista sajtó értesüléseire hivatkozva cikket közölt arról, hogy a Csilla nyugdíjas alezredes nagyapjának és más magyar menekülteknek Bécs mellett szállást biztosító mödlingi Goldene Stiege 10. számú villa „a Magyar Népköztársaság elleni diverziós és kémtevékenység” egyik ausztriai központja. A magyar államvédelmi szervek információi szerint a villa az angol kémcsoport tagjainak volt a székhelye.⁴⁸ A titkosrendőrség adatai szerint Cirmos, öccse, Valér és édesapjuk, id. Demeter Ferenc az 1963-ban letartóztatott Miklódi Molnár István rezidentúrájának és különféle nyugati hírszerző szervek ügynökeként, a Nemzeti Ellenállási Mozgalom tagjaként és az NTS nevű antikommunista orosz emigráns szervezet megbízásából ellenséges akciókat és kémtevékenységet (például magyarországi röplapterjesztés ballonról, ügynökök átdobása, határkapu nyitása) folytatott Magyarország ellen. Csilla nagyapjáról, id. Demeter Ferencről Nagy Ferencsel való régi barátsága miatt egy ideig azt feltételezték, hogy az ausztriai emigráció egyik fontos alakja. Demeter András szóbeli közlése szerint a család tagjait különböző beszervezett ismerősök, barátok, rokonok folyamatosan rá akarták bírni, hogy térjenek haza. A megfigyelések az 1970-es évek elején már nem hoztak kézzelfogható eredményeket, ezért a magyar államvédelem felhagyott a megfigyeléssel és adatgyűjtéssel.⁴⁹

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Csilla családja több ízben kényszerült otthonát, szülőföldjét elhagyni, és a kommunista üldözés több formáját is elszenvedte, mielőtt a szabad világba való végleges menekülés mellett döntött. Bár a jobb élet reménye is szemük előtt lebegett, Ausztriába való emigrálásuk közvetlen kiváltó oka mégis a forradalomban való részvétel, a megtorlás miatti félelem volt. A család tagjai

47. Az osztrák állam az ENSZ, a civil szervezetek és a Menekültek Világéve pénzalapjainak köszönhetően felszámolta a menekülttáborokat, és sokrétű anyagi támogatást nyújtott úgy a menekültek ausztriai letelepedéséhez, mint integrációjához. Vö. WRY/Inf/39, [1960]; Murber, 2016: 153–156.

48. A Volksstimme, 1957. Vö. Szabó, 1958: 257–264. Szabó könyvében a család Dömötör néven szerepel.

49. Cirmos anyai nagyapjának, Neumann Valérnak Bisse mellett voltak nagy kiterjedésű földbirtokai. Id. Demeter Ferenc apósa révén ismerkedett össze Nagy Ferenc kispazda politikussal, későbbi miniszterelnökkel, de 1945 után távol tartotta magát a politikától. Az államvédelem később azt feltételezte, hogy Cirmos apjának köze lehetett Nagy Ferenc fiának Nyugatra szöktetéséhez. (Nagy, 1926: 12–13.; ÁBTL 3.1.9. V–85220.12–15. Jelentés id. Demeter Ferenc környezettanulmányáról. 1950. október 21.; ÁBTL 3.1.9. V–154415/12–19. Jegyzőkönyv Molnár István kihallgatásáról. 1960. augusztus 30.; ÁBTL 3.1.9. V–154415/2. 42–59. Jegyzőkönyv Molnár István kihallgatásáról. 1960. szeptember 5, 7, 8, 12.; ÁBTL 3.1.5. 0 – 14755/1. 24–26. Jelentés 1967. október 19. 1969. november 21-én tették javaslatot Valér operatív feldolgozására, rokonai kapcsolatainak tisztázására, 1972. május 24-én zárták le az ügyet; ÁBTL 3.1.5. O–14755/1. 9–10. Javaslat. 1969. november 21.; ÁBTL 3.1.5. O–14755/2. 182. Záró lap. 1972. május 24.; Demeter András szóbeli közlése, 2016. ősz.)

a világ több pontján szóródtak szét. Cirmos és Valér, illetve testvéreik egy része családjukkal együtt Ausztriában kezdtek új életet. Az ő esetükben a Magyarországhoz való közelség, az ország demokratizálódása esetén a hazatérés lehetősége is fontos szempont volt. Mint azt Csilla családjának személyes tapasztalatai is bizonyítják, Ausztriába való megérkezésük első pillanatától az osztrákok támogatóan és nagylelkűen segítettek letelepedésüket és beilleszkedésüket. Csilla családjának sorsa, akár csak számos menekült honfitársuké, az ENSZ égisze alatt zajló Menekültek Világéve nagyszabású pénzgyűjtő kampányának köszönhetően rendeződött véglegesen. Cirmosnak élete során több munkája is volt, Valér pedig a magyar határhoz közel, Pammagenben (Pomogy) autószerelő műhelyt, majd autókereskedést nyitott, és sikeres üzletember lett.⁵⁰ Csilla édesapja nem érte meg a rendszerváltást, ellenben Valér két testvérével, Gyulával és Andrással hazatelepült Hódunára, és a kárpótlás során visszacapott földjükön gazdálkodni kezdtek. Közülük ma már csak a legfiatalabb fiútestvér, Demeter András él.

Jóllehet a riportásban bemutatott többi magyar sorsának alakulásáról nem rendelkezem pontos információval, néhány befogadó tábor kivételével rövidesen az összes menekültszálláshelyet felszámolták Ausztriában, így az ott élőkkel együtt feltehetően a magyarok is kikerültek a táborokból.⁵¹ Abban, hogy a brit közvélemény ilyen mértékben azonosult a menekültek sorsával, és ilyen sok pénzt ajánlott fel a kampányra, a tudósítás sikeres fogadtatásának és széles körű ismertségének is szerepe volt. A pénzadományokon túlmenően, mint azt Searle-ék levelezése is tanúsítja, személyre szabott felajánlások is érkeztek a riportban szereplő menekültek megsegítésére. Ez egyrészt Searle kivételes rajztehetségének, az egyes menekültek lelkiállapotát, szenvedését, magárahagyottságát, reményvesztettségét, szomorúságát, máskor pedig az előbbieket ellenére sem csökkenő reménykedését elemi erővel kifejező grafikáinak volt köszönhető, másrészt annak – mint arra a *Guardian* egyik cikke is rámutatott –, hogy a szerzők a menekülteket nem arctalan tömegként ábrázolták, hanem olyan, névvel szereplő, változatos karakterű és sorsú, hús-vér, esendő személyiségeket mutattak be, akik vissza akarták kapni maradék emberi méltóságukat, az életbe és a jövőbe vetett reményüket. A lebilincselően érdekes riportásznak köszönhetően lehetetlen volt nem együtt érezni velük és segíteni rajtuk.⁵²

50. A család tagjai, akik szerint sikeres volt az osztrák társadalomba való beilleszkedésük, a mai napig hálások osztrák befogadóiknak. Csilla férje osztrák, gyerekeik osztrák identitásúak, ezzel együtt büszkék magyar gyökereikre, és érdeklődnek iránta.

51. Weisshaupt Pál az egyik levél tanúsága szerint beleegyezett, hogy idősek otthonába vigyék, habár nem adta fel a reményt, hogy Amerikában élő lányához kerüljön. (KW/06/02/04/02/03. Kaye Webb levele N. Morley Fletchernek, 1960. március 3. Vö. WRY/Inf/39, [1960].)

52. A szerzők levelezése szerint Searle rajzai és a riportás egyes részletei számos más fórumon (plakát, aukció, kiállítás, címlap) szerepeltek, és az olvasók visszajelzéseiről is értesültek az alkotók. A brit bi-

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

V-85220 Demeter Ferenc

V-154415/1–2 Molnár István

3.1.5. Objektum dossziék (O-dossziék)

0-14755/1–2 „Rokonok”

Seven Stories Archive: Kaye Webb Collection (KW)

KW/06 Book Collaborations

KW/06/02 'Refugees 1960'

KW/06/02/03 Publicity Material

KW/06/02/04/01 Research and publication correspondence

KW/06/02/04/02 Post-publication correspondence

The Papers of Gabriele Rabel

Content and text. Churchill Archives Centre. <https://janus.lib.cam.ac.uk/db/node.xsp?id=EAD%2FGBR%2F0014%2FRABL>. (Utolsó letöltés: 2018. január 3.)

RST, 2007

Ronald Searle Tribute: Refugees. <http://ronaldsearle.blogspot.com/2007/10/refugees.html>. (Utolsó letöltés: 2016. december 1.)

UABKW

Universitätsarchiv der Akademie der bildenden Künste Wien.

Studienakt Franz Demeter (Nr. 5274)

Studienakt Andreas Demeter (Nr. 5589)

Nyomtatásban megjelent források

Cry Hungary

Cry Hungary. A *Picture Post* különszáma, [1956. november]

The London, 1959

The London Charivari. *Punch*, december 30., 651.

zottsághoz befolyt pénzadományok összege a legoptimistább várakozásokat is messze felülmúlta, majdnem ötször annyi érkezett, mint amit terveztek, kicsivel több, mint 9 millió font. (The London, 1960; KW/06/02/04; Gatrell, 2011: 196.; Best, 2016: 17.)

The London, 1960
The London Charivari. *Punch*, február 3., 179.

Nezvál, 1959
Nezvál Ferenc hozzászólása az 1952. évi állami költségvetés részletes vitájában, 1951. december 18. In: Az 1949. évi június hó 8-ára összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás. Második kötet. Budapest. 749–755. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1949_02/?pg=376&layout=s&query=Demeter%20Ferenc. (Utolsó letöltés: 2016. november 20.)

The Rockefeller, é. n.
The Rockefeller Foundation Annual Report, 1956. New York, The Rockefeller Foundation. <http://assets.rockefellerfoundation.org/app/uploads/20150530122215/Annual-Report-1956.pdf>. (Utolsó letöltés: 2016. december 7.)

Searle–Webb, 1959
Searle, Ronald – Webb, Kaye: Refugee Year. An interim report from the sketchbook of Ronald Searle. *Punch*, december 30. 653–669.

Webb–Searle, 1960a
Webb, Kaye – Searle, Ronald: The unforgotten. *Life International*, március 14. 80–86.

Webb–Searle, 1960b
Webb, Kaye – Searle, Ronald: *Refugees 1960. A report in words an drawings*. London, Penguin Books.

WRY 1959–1960, 1959
World Refugee Year 1959–1960, 1959. [UN World Refugee Year Secretariat tájékoztató füzet]

WRY/INF/11, 1959.
To clear refugee camps in Europe. WRY/INF/11. [UN World Refugee Year Secretariat tájékoztató füzet]

WRY/Inf/36, é. n.
The tragedy of the child refugee. WRY/Inf/36. [UN World Refugee Year Secretariat tájékoztató füzet]

WRY/Inf/39, [1960]
The refugee problem in Austria. WRY/Inf/39. [UN World Refugee Year Secretariat tájékoztató füzet]

Yearbook, 1959

Yearbook of the United Nations, 1958. New York, United Nations.

Yearbook, 1960

Yearbook of the United Nations, 1959. New York, United Nations.

Sajtó

Eccleshare, 1996

Eccleshare, Julia: Obituary: Kaye Webb. *Independent*, január 18. <http://www.independent.co.uk/news/people/obituary-kaye-webb-1324557.html>. (Utolsó letöltés: 2016. október 31.)

A Volksstimme, 1957

A Volksstimme megerősíti Szabó Miklós leleplezéseit. *Népszabadság*, október 24., 7.

Vas, 1992

Vas Gyula: A traktorról a BMW szalonba. Egy merész üzletember életútja. *Új Szó*, március 30., 5.

Hivatkozott irodalom

Andreides, 2008

Andreides Gábor: *A magyar–olasz kapcsolatok története 1956–1989*. (PhD-disszertáció.) Budapest, ELTE.

Black, 1992

Black, Maggie: *A Cause for our Times. Oxfam the first 50 years*. Oxford, Oxfam – Oxford University Press. <http://www.bristol.ac.uk/history/study/undergraduate/ugdissertations/best-undergraduate-dissertations-2016/>. (Utolsó letöltés: 2016. december 10.)

Best, 2016

Best, Alice: *'Britain has taken the lead': an exploration of British involvement in World Refugee Year 1959–1960*. Bristol, University of Bristol. http://www.bristol.ac.uk/media-library/sites/history/documents/dissertations/Alice_Best2016.pdf. (Utolsó letöltés: 2018. január 3.)

Cseresnyés, 1998

Cseresnyés Ferenc: Ötvenhatosok menekülése Ausztriába és Ausztrián át. *Múltunk*, 1. sz. 42–70.

Cseresnyés, 2007

Cseresnyés Ferenc: A nemzetközi menekültjog alkalmazása: Ausztria és az '56-os menekültek. *Múltunk*, 1. sz. 169–186.

Davies, 2003

Davies, Russel: *Ronald Searle. A biography*. London, Chris Beetles Ltd.

Dobb, 2013

Dobb, Leo: Q&A: Legendary British runner and politician recalls World Refugee Year <https://www.unhcr.org/news/latest/2013/5/51a625079/qa-legendary-british-runner-politician-recalls-world-refugee-year.html>. (Utolsó letöltés: 2016. december 10.)

Erdős, 2012

Erdős Kristóf: „Együtt voltunk...” Magyarok Salzburgban. *Modern Magyarország*, 1. sz. 167–178.

Erdős 2011

Erdős Kristóf: „Ma érkeztem...” Magyar menekültek Salzburgban, 1945–1953. *Korall*, 4. sz. 15–41.

Farkas, 2018

Farkas Judit Antónia: Üldözöttek. A menekülés stációi a Demeter család élettörténetében. In: *ZINNER 70. Egy élet az (i)gazságszolgáltatás kutatásának szolgálatában*. Szerkesztette: Fodor Veronika – Gecsényi Patrícia – Hollósi Gábor – Kiss Dávid – Ráczné Baán Krisztina – Rácz János. Budapest, Magyar Napló. 328–337.

Gatrell, 2011

Gatrell, Peter: *Free World? The Campaign to Save the World's Refugees, 1956–1963*. Cambridge, Cambridge University Press.

Kecskés, 2010

Kecskés D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája – az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. *Külgügyi Szemle*, 4. sz. 158–167.

Kecskés, 2012

Kecskés D. Gusztáv: Pénzgyűjtés és propaganda. Az ENSZ-intézmények információs tevékenysége az 1956-os magyar menekültválság megoldása érdekében. *Századok*, 1. sz. 109–145.

Kecskés, 2015

Kecskés D. Gusztáv: Menekültdráma és szolidaritás. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának helyettese az 1956-os magyar menekültválság első heteiről. *Múltunk*, 4. sz. 190–204.

Kecskés, 2016

Kecskés D. Gusztáv: Egy globális humanitárius szervezet munkás kezdetei. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) és az 1956-os magyar menekültek. *Nemzet és Biztonság*, 4. sz. 128–142.

Kecskés, 2017

Kecskés D. Gusztáv: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Kádár-kormány közti kapcsolat az 1956-os magyar menekültválság idején. *Történelmi Szemle*, 3. sz. 463–490.

Lindt, 1959

Statement by Dr. Auguste R. Lindt, United Nations High Commissioner for Refugees, to the United Nations Economic and Social Council (ECOSOC), Geneva, 20 July 1959. <https://www.unhcr.org/admin/hcspeeches/3ae68fb714/statement-dr-auguste-r-lindt-united-nations-high-commissioner-refugees.html>. (Utolsó letöltés: 2018. január 10.)

Murber, 2016

Murber Ibolya: Az 1956-os magyar menekültek Ausztriában: menekütlét és integráció. *Múltunk*, 3. sz. 123–159.

Nagy, 1926

Gábos Dénes: *Csököly község monográfiája*. Nagy Ferenc: *Bisse község monográfiája*. (A falu könyvtára, 16.) Budapest, Faluszövetség. 12–16.

NEB adatbázis

<https://www.neb.hu/asset/phpSkNfyE.pdf>. (Utolsó letöltés: 2016. október 31.)

Orgoványi, 2017a

Orgoványi István: Menekülés a Vasfüggönyön át. Tiltott határátlépések 1945 és 1950 között. *Betekintő*, 1. sz. 1–25. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2017_1_%20orgovanyi.pdf. (Utolsó letöltés: 2018. február 1.)

Orgoványi, 2017b

Orgoványi István: Disszidálási kísérletek földön, vízen, levegőben, 1950–1956. *Betekintő*, 2. sz. 1–19. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2017_2_orgovanyi.pdf. (Utolsó letöltés: 2018. február 1.)

Philpott, 1960

Philpott, Trevor: The refugees. A world survey. *The Rotarian*, 6. sz. 16–27. <https://books.google.hu/books?id=OjcEAAAAMBAJ&lpg=PA16&ots=cKaXeFJ9Ji&dq=Philpott%2C%20Trevor%3A%20The%20refugees.%20A%20world%20survey&hl=hu&pg=PA16#v=one-page&q=Philpott,%20Trevor:%20The%20refugees.%20A%20world%20survey&f=false>. (Utolsó letöltés: 2018. március 14.)

Prickler, 2006

Prickler, Leonhard: A magyar menekültek számára nyújtott állami és magán segítség-akciók Ausztriában. In: *Álomból rémálomba. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc*. Szerkesztette: Horváth Sándor – Kolnhofer Vince. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. 89–100.

Puskás, 1996

Puskás Julianna: Magyar menekülők, emigránsok – „DP-k” és „56-osok”: 1944–1957. *Aetas*, 2. sz. 67–102.

Remsey, é. n.

Remsey Ágnes: *Kilenc asszony karácsonya, avagy a felbők játéka. (Dokumentumregény az 1950-es évekből)*. Budapest, Kairosz.

Soós, 1999

Soós Katalin: *1956 és Ausztria*. Szeged, József Attila Tudományegyetem.

Sørensen, [2005]

Sørensen, Søren Peder: De Ungarske Soldater című honlap. <http://deungarskesoldater.dk/hu/>. (Utolsó letöltés: 2018. december 10.)

Sunjic, 2006

Sunjic, H. Melita: A magyar menekültválság formálta az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságát. In: *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. Szerkesztette: Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv. Budapest, Magyar ENSZ Társaság. 27–36.

Szabó, 1958

Szabó Miklós: *Foglalkozásuk: emigráns*. Budapest, Kossuth.

Vécsey (szerk.), 1998

A marosvásárhelyi Magyar Királyi „Csaba királyfi” Honvéd Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola története 1941–1945. Szerkesztette: Vécsey László. Tatabánya, k. n.

Kulcsszavak: *Hidegháború, 1956, migráció, grafika*

Hungarian Refugees in Ronald Searle and Kaye Webb's Illustrated Report (1959)

Auguste R. Lindt, the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), invited Ronald Searle, one of the most well-known British graphic artists, and his then wife Kaye Webb to participate in the UK programmes of the UN World Refugee Year, which began in June 1959. They were asked to visit refugee camps in Austria, Italy and Greece in order to publish their report in drawings and words. The objectives of the illustrated reportage were to raise money to close camps and to help “hard core” refugees and other difficult cases to resettle in another country or to integrate locally. The graphic report depicts Hungarian refugees as well, among whom I managed to find one family. The tragic case study of Csilla Demeter’s family – which is full of trauma and suffering even before their escaping to Austria – shows that like many other Eastern European refugees depicted in the report, the members of the Demeter family had faced persecution and been forced to flee repeatedly both within and outside their homeland due to the Second World War and the communist oppression that followed. As a continuation of the report, their story is reconstructed on the basis of interviews made with the family and documents found in the Historical Archives of the Hungarian State Security.